

فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک

سال هجدهم، شماره ۷۹، بهار ۱۳۹۹

مقاله دوم، از صفحه ۵۳-۲۹

مقاله پژوهشی: طراحی الگوی راهبردی دفاع غیرعامل شهری جهت صیانت از مردم در برابر تهدیدات اجتماعی (مورد مطالعه شهر تهران)

اسماعیل احمدی مقدم^۱

حمیدرضا ارشاد منش^۲

پذیرش مقاله: ۹۸/۰۱/۲۱

دریافت مقاله: ۹۷/۱۲/۰۳

چکیده

صیانت از سرمایه‌های انسانی در مدیریت شهری باعث حفظ دارایی‌های مادی یا معنوی انسانی می‌شود و مقاومت و پایداری مردمی در برابر تهدیدات باعث ارتقاء توان ایستادگی، دوام و استحکام مردمی در برابر مخاطرات بوده و استقلال هر جامعه در باور توانمندی‌ها و شناخت توانایی‌ها و درنهایت باعث اتکا به خود بوده و دغدغه و مسئله اصلی این تحقیق فقدان یک الگوی مدون علمی بومی بوده و سؤال اصلی تحقیق: "الگوی راهبردی دفاع غیرعامل شهری جهت صیانت از مردم در برابر تهدیدات اجتماعی (مورد مطالعه شهر تهران) چگونه است؟" می‌باشد.

نوع این تحقیق کاربردی - توسعه‌ای و روش انجام آن از رویکرد آمیخته شامل دو رویکرد کیفی مبتنی بر روش دلفی بعلاوه مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای و رویکرد کمی با تمرکز بر روش توصیفی - پیمایشی می‌باشد. جامعه آماری را صاحب‌نظران، خبرگان و اعضای هیئت علمی کشوری و لشکری تشکیل داده و حجم جامعه آماری ۵۹ نفر می‌باشد.

الگوی نهایی تحقیق با استفاده از بُعد «دفاع اجتماعی» در شهر تهران با ۳ مؤلفه و ۹ شاخص تهیه شده است.

واژگان کلیدی: الگوی راهبردی، دفاع غیرعامل شهری، صیانت از مردم، تهدیدات اجتماعی

۱ استادیار علوم دفاعی راهبردی دانشگاه علوم انتظامی امین

۲ دانش‌آموخته دکتری مدیریت راهبردی پدافند غیرعامل دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول)

Hamid7777reza@gmail.com

مقدمه

امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) می‌فرماید: «تهدید را کاملاً جدی بگیرید، یعنی به هیچ وجه در محاسبات خودتان از تهدید جدی پایین نیایید، منتها تهدید جدی معنایش حتمی نیست، هیچ حتمیتی وجود ندارد. باید تدابیر کارساز در باب پدافند غیرعامل را عملی کنید.»^۱ همچنین معظم له در مناسبت دیگری نیز فرمودند: «(اگر) مگس روی زخم می‌نشیند؛ زخم را خوب کنید، زخم را نگذارید به وجود بیاید. ما اگر مشکل داخلی نداشته باشیم، نه این شبکه‌ها می‌توانند اثر بگذارند، نه آمریکا می‌تواند هیچ غلطی بکند. ما مشکلاتمان را باید خودمان حل کنیم.»^۲ از دید پژوهشگر تهدید در برابر امنیت قرار می‌گیرد. در واقع تهدید، امنیت را به چالش می‌کشد و آن را نفی می‌کند. لاجرم، امنیت تابع نوع، میزان و شدت تهدید و تهدید تحت تأثیر عوامل و شرایط مختلفی قرار دارد که به خاطر انتزاعی بودن مفهوم تهدید، تعریف آن به سادگی امکان‌پذیر نمی‌باشد. به نظر می‌رسد اگر این مفهوم با متغیرهایی همچون انواع، اهداف و امکان تهدید آورده شود، بهتر قابل فهم خواهد بود که پژوهشگر به شرح آن در بخش مبانی نظری خواهد پرداخت. اهمیت امنیت برای شهر و شهروندان به حدی است که خداوند تبارک و تعالی به هنگام قسم یاد کردن به شهر (مکه معظمه) آن را به صفت امن و امان یاد می‌فرماید: «و هذا البلد الامین»^۳ فلذا تعریف صیانت از مردم عبارت است از: اداره و نگهداری، تخلیه و اسکان اضطراری مردم با ایجاد نظام جامع پدافند غیرعامل مردم‌دار، مردم‌یار، مردم‌وار با ویژگی خوداتکائی، چندمنظوره و باقابلیت امداد و نجات. امنیت در هر جامعه شهری به وضعیت، استحکام، قدمت و بنیان‌های ساختارهای داخلی آن جامعه منتهی می‌شود. اگر تعریف از منافع و امنیت به تحلیل فردی رهبران برگردد و ساختارهای اجتماعی و اقتصادی ضعیف شده و توان ایجاد مشارکت عمومی و پایداری امنیت را نداشته باشد، آن جامعه دچار مشکلات سوء امنیتی می‌شود. (طلایی، ۱۳۸۹: ۱)

در طول تاریخ خلقت انسان تهاجم‌های بشری به ترتیب این‌گونه دسته‌بندی می‌شوند: تهاجم‌های نسل اول (تهاجم اولیه)، تهاجم‌های نسل دوم (باروت و سلاح گرم)، تهاجم‌های نسل سوم (جنگ سخت، اصرار بر کسب برتری‌های تاکتیکی)، تهاجم‌های نسل چهارم (مکانیزه) و درنهایت

۱ - بیانات در دیدار با جمعی از مسئولین نظام، ۱۳۹۴/۸/۴

۲ - بیانات در دیدار با جمعی از مردم قم، در خصوص شیطنت کاری‌های اخیر در بعضی شهرها، ۱۳۹۶/۱۰/۱۹

۳ - سوره تین، آیه ۸

تهاجم‌های نسل جدید (نوین) در حوزه اجتماعی (که از نوع نرم است) (بهتاش و همکار، ۱۳۹۰:۱۶). امروزه با توجه به رشد فکری و آگاهی عمومی ملت‌های جهان، نفوذ و سلطه و به‌دست آوردن مستعمرات از راه لشکرکشی‌های نظامی، به‌آسانی امکان‌پذیر نیست و در صورت اجرا هزینه‌های زیادی را بر مهاجمان تحمیل می‌کند؛ به همین سبب، بیش از یک قرن است که استعمارگران روش نفوذ در کشورها را تغییر داده‌اند. آن‌ها معمولاً اجرای مقاصد خود را با عناوین تبلیغ مذهبی، رواج فناوری، ترویج زبان، انجمن‌های خیریه، ترویج بهداشت، سوادآموزی و یا به‌عبارت‌دیگر بنام سیاست‌های فرهنگی و فرهنگ‌پذیری انجام می‌دهند. هرچند نمی‌توان آن عناوین را از نظر نوع دوستی و انسانیت مورد تردید قرارداد، ولی تاریخچه‌ی روابط و خدمات مزبور نشان داده است که آن برنامه‌ریزی‌ها، در جهت رشد و بالندگی فرهنگ این کشورها نبوده بلکه زمینه‌ی اسارت کامل فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی‌شان را فراهم ساخته است.

موضوع اصلی تهدیدات اجتماعی را «هویت» تشکیل می‌دهد که با عناصری چون زبان، فرهنگ و ... شناسانده می‌شود. باین‌حال به دلیل اهمیت فزاینده «هویت اجتماعی» در معادلات امنیتی طی سال‌های پایانی قرن بیستم، شاهد تولید دودسته از متون امنیتی می‌باشیم که هر یک به روایتی از «تهدید اجتماعی» تأکید دارند (اسکندری، ۱۳۹۴: ۱۴۳). همواره یکی از مهم‌ترین اهداف دشمنان ملت ایران و دشمنان اسلام این بوده است که سبک زندگی مسلمان‌ها را عوض کنند و شبیه به سبک زندگی خودشان بکنند. واقعیت‌های زندگی، در فکر انسان اثر می‌گذارد؛ رفتار روزانه در دل و روح انسان اثر می‌گذارد (هم روح خود انسان، هم روح مخاطبان و معاشران انسان) این‌ها می‌خواهند این را تغییر بدهند^۱. سبک زندگی از معماری، از زندگی شهری، از زیست‌انسانی، از پیوندهای اجتماعی تا همه مسائل گوناگون را شامل می‌شود.^۲

انواع تهدیدات غیرطبیعی (انسان‌ساخت و جنگی) بر اساس رویکردهای نوین تهدیدشناسی عبارت است از: سخت (نظامی)، مردم محور و فناوری پایه که در آن، تهدیدات مردم محور به تهدیداتی اطلاق می‌شود که مردم هدف مستقیم باشند و در آن انفجار، کشتار، آتش‌سوزی و تخریب وجود ندارد و بیشتر در حوزه نرم‌افزاری دستگاه‌ها و آسیب‌های روحی و روانی افراد

۱- بیانات در دیدار با ائمه جمعه سراسر کشور، ۱۳۹۴/۱۰/۱۴

۲- بیانات در مراسم بیست و هفتمین سالگرد رحلت امام خمینی(رحمه‌الله)، ۱۳۹۵/۰۳/۱۴

مفهوم دارد که به پنج نوع مختلف تقسیم می‌شود: جنگ نرم، جنگ بی‌قاعده، جنگ روایت‌ها و ایده‌ها، جنگ غیرنظامی، جنگ اقتصادی (جلالی فراهانی، ۱۳۹۶: ۱۱)

جوزف نای، تئوریسین جنگ نرم و دیپلماسی عمومی آمریکا و نویسنده کتاب قدرت هوشمند، در تاریخ ۲۰ ژوئن ۲۰۱۰ در جلسه آغازین مجلس شورای انگلستان با عنوان "قدرت نرم و دیپلماسی عمومی در قرن ۲۱" در موضوع کاربردهای جنگ نرم در ایران گفت: «شما می‌توانید از سه راه اعمال قدرت کنید: از راه تهدید، از راه تطمیع، از راه جذب که دیگران را وادار می‌کند. قدرت نرم به‌مثابه رقصی است که نیاز به همراهی یک شریک دارد اگر چیزی اتفاق بیافتد و شما به‌سرعت در رأس آن نباشید، شخص دیگری آن فضای اطلاعاتی را پر خواهد کرد و شما برای همیشه باید نقش بازنده را بازی می‌کنید. استفاده از تحریم‌های اقتصادی بسیار اهمیت دارد. این اقدامات همه‌چیز را در یک‌شب تغییر نخواهد داد، بلکه این پیام را می‌رساند که رفتاری که ایران در پیش گرفته است، قابل قبول نیست» (گرداب، ۱۳۸۹). در مجموع تجارب گذشته راهبردی بشر بیانگر این حقیقت است که دفاع عامل به‌تنهایی پاسخگوی رفع تهاجمات و تهدیدات نمی‌باشد بلکه دفاع غیرعامل به‌عنوان شیوه‌ی مکمل دفاع، نقش اساسی و غیرقابل‌انکاری در حفظ بقاء داشته و دارد. دغدغه و مسئله اصلی این تحقیق فقدان یک الگوی مدون علمی بومی بوده و تحقیق حاضر تلاش دارد در پی طراحی الگویی ایرانی-اسلامی با کاربردهای چندمنظوره بر اساس اصول پدافند غیرعاملی است که در شرایط جنگ‌های نوین دارای قابلیت پیاده‌سازی، اجرا، استقرار، کارکردهای صحیح مدیریت شهری را داشته تا دفاع موفق غیرعامل شهری در برابر تهدیدات نوین را تسریع و برجسته نماید و در حوزه‌ی اجتماعی بتواند صیانت از مردم در برابر این تهدیدات را تأمین نماید. صیانت از سرمایه‌های انسانی در مدیریت شهری اهمیت داشته و باعث حفظ دارائی‌های مادی یا معنوی انسانی می‌شود و مقاومت و پایداری مردمی در برابر تهدیدات باعث ارتقاء توان ایستادگی، دوام و استحکام مردمی در برابر مخاطرات است و عدم ارائه الگوی مناسب راهبردی برای حوزه اجتماعی دفاع غیرعامل شهری در برابر تهدیدات پیش رو، مدیریت شهری را با چالش‌های حتمی مواجه خواهد نمود. هدف اصلی تحقیق، طراحی الگوی راهبردی دفاع غیرعامل شهری جهت صیانت از مردم در برابر تهدیدات اجتماعی و اهداف فرعی آن شامل: شناخت مؤلفه‌ها، شاخص‌های تأثیرگذار، شناسایی ویژگی‌های تأثیرگذار شهر تهران و مشخص نمودن روابط بین شاخص‌ها و مؤلفه‌های مربوطه می‌باشد. سؤال اصلی تحقیق، "الگوی راهبردی

دفاع غیرعامل شهری جهت صیانت از مردم در برابر تهدیدات اجتماعی (مورد مطالعه شهر تهران)، چگونه باید باشد؟" و سؤالات فرعی آن شامل: شناخت مؤلفه‌ها، شاخص‌های تأثیرگذار، شناسایی ویژگی‌های تأثیرگذار شهر تهران و مشخص نمودن روابط بین شاخص‌ها و مؤلفه‌های مربوطه آن چیست؟ می‌باشد.

"طراحی الگوی راهبردی دفاع غیرعامل شهری جهت صیانت از مردم در برابر تهدیدات اجتماعی" به‌عنوان متغیر وابسته تحقیق و "مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن" به‌عنوان متغیرهای مستقل این تحقیق محسوب می‌گردند. آنچه متغیرهای مستقل را تحت تأثیر قرار می‌دهد به‌عنوان متغیر واسطه (میانجی) مطرح شده که در این تحقیق "تهدیدات اجتماعی" محسوب شده است.

مبانی نظری

پیشینه‌شناسی

اگرچه موضوعاتی که به‌صورت مستقیم به موضوع این تحقیق پرداخته باشند یافت نشد، ولی از بین حداقل ۱۹ پروژه تحقیقاتی مشتمل بر مقالات علمی- پژوهشی، رساله‌های دکتری، مقالات همایش‌های علمی - پژوهشی، پیشینه‌های زیر که نزدیک به موضوع تحقیق می‌باشند آورده شده‌اند.

۱- عنوان رساله: تدوین ملاحظات راهبردی دفاع غیرعامل و اعمال آن در طرح جامع شهرها در برابر تهدید ناهمطراز (مطالعه موردی، شهر اصفهان)، مشخصات محقق: سید جواد هاشمی فشارکی، دانشگاه عالی دفاع ملی، نتایج تحقیق: طرح‌های جامع شهری به‌عنوان یک سند بلندمدت فرادستی مرجعی تعیین‌کننده و جهت دهنده کمیت و کیفیت توسعه شهر در گسترش ارتفاع و سطوح شهرمی باشند. بدین جهت ملاحظات راهبردی دفاع غیرعامل در طرح جامع شهرها در برابر تهدید ناهمطراز نقش بسزایی در امنیت بلندمدت شهرها خواهد داشت که بایستی موردتوجه مدیران و متخصصان شهری قرار گیرد.

۲- عنوان پروژه: تحولات سیستم امنیتی در سیرالئون^۱ محقق حسن خاراموه کنده، نتیجه تحقیق: نقش سازمان‌های غیرنظامی جامعه در فرآیند نشان‌دهنده اهمیت مشارکت آنان در تحول بخش نظامی است. اگر اصول مالکیت‌های محلی مبنا قرار گیرد یک نگرش "انجام کار با آنان"^۲ در بخش

1 - Formulating sierra leone's white paper

2 - do-it-with-them

مشاوران مؤثرترین روش در ایجاد و دستیابی به توسعه پایدار در یک کشور جنگ‌زده مانند سیرالئون می‌باشد. (helmoh kondeh, 2007)

۳- پروژه: National defence system مشخصات محقق: www.estonica.org

نتیجه تحقیق: دفاع غیرنظامی یک بخش لاینفک سیستم دفاع کامل کشور است. آمادگی غیرنظامی که به شکل نزدیکی به دفاع غیرنظامی و دفاع اقتصادی مربوط می‌شود، عملکرد طولانی مدت یک اجتماع را در زمان وقوع بحران یا جنگ تضمین می‌کند.

مفهوم شناسی

پدافند غیرعامل: امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در سال ۱۳۸۹ سیاست‌های کلی نظام در امور «پدافند غیرعامل» را ابلاغ فرمودند که بر اساس بند اول این سیاست‌ها، «پدافند غیرعامل عبارت است از مجموعه اقدامات غیرمسلحانه که موجب افزایش بازدارندگی، کاهش آسیب‌پذیری، تداوم فعالیت‌های ضروری، ارتقاء پایداری ملی و تسهیل مدیریت بحران در مقابل تهدیدات و اقدامات نظامی دشمن می‌گردد.» (سیاست‌های کلی ابلاغی نظام، ۱۳۸۹). دفاع، تدابیری است که برای مقاومت در مقابل حملات سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی و یا فناوری دشمن یا دشمنان اتخاذ می‌شود. (نوروزی، ۱۳۸۵: ۲۸۹)

الگوی راهبردی: مدل پیشرفته‌ای است که تصویر یکپارچه منسجم، ذهنی، پیش برنده و مطلوب

ممکن در افق زمانی معین مجموعه‌ای از عناصر است. (تعریف عملیاتی خودساخته پژوهشگر)

دفاع / پدافند: واژه «دفع» در اصطلاح فقه اسلام، تکلیفی است برای پیش‌گیری از آسیب‌هایی که اساس اسلام را تهدید می‌کند و یا جان و مال و آبروی انسان را هدف قرار می‌دهد. (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱: ۴۸۵). دهخدا دفاع را به دو صورت تعریف نموده است: دور کردن از کسی، دور کردن، دفع کردن از کسی، همدیگر را راندن، مزاحم کسی شدن و حمایت کردن کسی را از دفع شر، از دستبرد دشمن (انسان و حیوان) حفظ کردن، بازداشتن و پس زدن تعریف نموده. (دهخدا، ۱۳۷۳: ۹۶۲۳)

برخی منابع لاتین نیز وجود تمایز میان دو واژه دفاع و پدافند را در کاربرد نشان می‌دهند در ادبیات آمریکایی پدافند در قالب مفهومی آمادگی در شرایط اضطرار^۱ به‌کاررفته است. (Alexander, 2002: 209)

1 - Emergency Preparedness

دفاع غیرعامل همه‌جانبه: اگر در داخل ممالک اسلامی نقشه‌هایی از طرف اجانب کشیده شده باشد که خوف آن باشد که تسلط بر ممالک اسلامی پیدا کنند، واجب است بر مسلمانان که با هر وسیله‌ای که ممکن است، نقشه آن‌ها را به هم بزنند و جلوگیری از توسعه نفوذ آن‌ها کنند. (امام خمینی، ۱۳۹۰: ۴۵۷)

بازدارندگی: عبارت است از متقاعد ساختن حریف نسبت به این‌که هزینه‌ها و خطرات ناشی از خط‌مشی اتخاذی او، از منافی که عایدش می‌شود بیشتر است. (فریدمن، ۱۵۳: ۳۸۵)

تهدیدات نرم: دشمن مستکبر بانفوذ دادن فرهنگ خود، با فشار اقتصادی خود، با انواع و اقسام تلاش‌های سیاسی خود، با گستره‌ی عظیم تبلیغات خود و با عوامل خائنی که در اختیارش هستند، درصدد تکان دادن فضای جمهوری اسلامی است تا آن را به تبعیت بکشاند. این آن بخش فعال اجتماعی این جهاد کبیر است. این جهاد کبیر ابعادی دارد: «جاهدْهُم به جهاداً کبیراً»^۱

در حوزه اجتماعی - فرهنگی تهدیدهای نرم دشمن درصدد کاهش احساس تعلق مردم به‌نظام، کم اثر کردن مؤلفه‌های دینی و ملی تشکیل‌دهنده هویت ملی، برجسته کردن مسائل قومی، نژادی و مذهبی، کاهش اعتماد مردم به‌نظام، ایجاد شکاف بین مردم و مسئولان، بی‌اعتماد کردن مردم به رسانه‌های خودی و تعمیق شکاف‌های نسلی و نشان دادن و بزرگنمایی تبعیض بین قومیت‌ها و مذاهب است (کرمی و همکار، ۱۳۹۱: ۹۵-۶۱)

ارتقای پایداری ملی: یعنی بسیج منابع ملی و هم‌افزایی آن‌ها، مردمی کردن دفاع و حفظ حضور آنان درصحنه افزایش آستانه تحمل ملی، افزایش توان‌بخش‌هایی خدمات در شرایط اضطرار و تنظیم برنامه‌های صرفه‌جویی و مصرف داخلی، بر اساس اقتصاد مقاومتی (عباس‌زاده، ۱۳۹۴: ۲۶)

تهدیدات اجتماعی شهری: تهدیدات دشمن که به‌صورت جنگ نرم با استفاده از سلاح‌های رسانه‌ای و غیرنظامی به دنبال استحاله از درون یک نظام برمی‌آیند. (شهردار و همکار، ۱۳۹۳: ۱۰ - ۹)

شهر: در کشور ایران طبق تقسیمات کشوری، انواع شهرهای کشورمان از نظر عملکرد و اندازه به این صورت طبقه‌بندی شده‌اند: بازار شهر؛ ۱۰-۳ هزار نفر جمعیت. روستا-شهر؛ ۲۵-۱۰ هزار نفر. شهر کوچک؛ ۵۰-۲۵ هزار نفر. شهر متوسط کوچک؛ ۱۰۰-۵۰ هزار نفر. شهر متوسط؛ ۲۵۰-۱۰۰ هزار نفر. شهر بزرگ میانی؛ ۵۰۰-۲۵۰ هزار نفر. شهر بزرگ؛ ۱۰۰۰-۵۰۰ هزار نفر. کلان‌شهر (متروپل)؛

^۱ بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (علیه السلام)، ۱۳۹۵/۳/۳

۲/۵ - ۱ میلیون نفر. کلان‌شهر (متروپل ملی)؛ ۲/۵ میلیون نفر جمعیت و بیشتر. (گروه مطالعاتی دوره اول دعا: ۲۶۱)

شهر تهران: تهران کلان‌شهری با جمعیت در شب ۸/۷ میلیون نفر و جمعیت روز ۱۲ میلیون نفر و وسعت حدود ۷۰۰ کیلومتر مربع و اختلاف تراز خط‌الرأس کنونی تا خط‌القعر سکونت تا ۱۰۰۰ متر در معرض چالش‌ها، مخاطرات طبیعی از جمله سیل، زلزله و ... می‌باشد. (کارگر، ۱۳۹۳: ۴۷-۴۴). تراکم جمعیت در تهران بین ده هزار و هفتصد تا بیش از یازده هزار نفر در هر کیلومتر مربع برآورد می‌شود که بنا بر آمار بیستمین شهر پرتراکم جهان است. (ویکی‌پدیا، دانش‌نامه آزاد، ۱۳۹۶)

صیانت از مردم: مطابق تئوری سرمایه انسانی در اقتصاد، جمعیت و مردم یک کشور از همه سرزمین‌ها، کارخانه‌ها و دیگر تأسیسات در تصرف کشور با ارزش تر می‌باشند. کاهش وحشت و تردید در مردم از طریق دفاع غیرنظامی کیفیت زندگی مردم را بالا برده و مزایای اقتصادی زیادی دارد (بیگی، ۱۳۷۳: ۲۴).

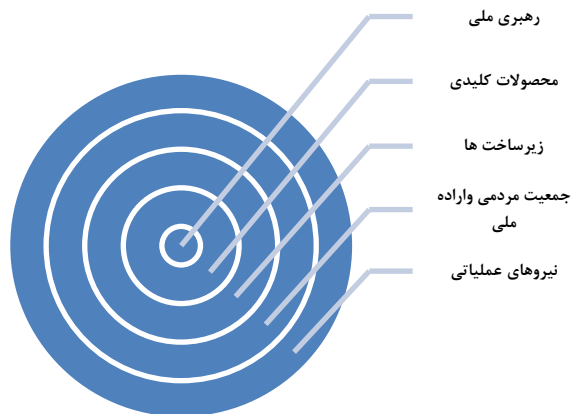
زیرساخت‌های حیاتی و منابع کلیدی: به‌منزله اهدافی هستند که تجاوز به هر یک از آن‌ها می‌تواند منجر به ایجاد یک وضعیت بحرانی، مرگ ناگهانی مردم و عواقب وخیمی همچون کاهش ایمنی و سلامت جامعه گردد. (Bosh,w,2003)

جنگ تمیز! جنگ تمیز جنگی است که در آن قوانین و هنجارهای بین‌المللی احترام گذاشته شود، در آن خشونت محدود شده است؛ به‌طوری‌که تهدید زندگی غیرنظامیان نیروهای دوست به حداقل برسد و در آن شیوه‌هایی مانند شکنجه و استفاده از اسلحه کشتار جمعی ممنوع است. (VanVeer, 2013: 91)

نظریه انهدام مراکز ثقل: صاحب‌نظران سیاسی و نظامی آمریکا، پس از تحمل شکست تاریخی خود در جنگ ویتنام (۱۹۷۳-۱۹۶۴) مطالعات و تحقیقات قابل‌توجه مستمری را در جهت بررسی شکست خود در جنگ یادشده و دستیابی به استراتژی و شیوه‌های مؤثرتر جنگ‌های هوایی نمودند. مشاور نظامی امنیت ملی آمریکا، سرهنگ هوایی جان واردن در دهم اگوست ۱۹۹۱ میلادی نظریه خود را که به تئوری پنج حلقه "واردن" مشهور می‌باشد مطابق شکل ۱، به پنتاگون ارائه نمود که موردقبول واقع گردید. (عرب و همکار، ۱۳۹۲: ۷). نظریه‌ی واردن تا حد زیادی از تفکرات کلازوویتس، تحت عنوان «راهبرد مراکز ثقل» نشأت گرفته است. کلازوویتس بر این باور

بود که اولین و شاید مهم‌ترین وظیفه در طرح‌ریزی جنگ، شناسایی مراکز ثقل دشمن می‌باشد و چنانچه در انتخاب هدف، اشتباه و خطا رخ دهد، هزینه‌های بسیاری ایجاد و فرصت‌های فراوانی از دست خواهد رفت (گروه بررسی‌های راهبردی معاونت پژوهش و تولید علم، ۱۳۸۷: ۷). این مدل در جنگ اول خلیج فارس، مناقشه کوزوو و جنگ اخیر علیه عراق به کار گرفته شده است. جنگ ۱۹۹۱ م خلیج فارس موسوم به طوفان صحرا را باید به‌عنوان نقطه آغاز جنگ‌های نسل ششم تلقی نمود. سرهنگ واردن آمریکایی، دشمن را به‌عنوان یک سیستم یا ارگان پنداشته و براین اساس آن را مشتمل بر پنج حلقه ارگانیک می‌داند. حلقه‌های واردن مطابق شکل ۱ ذیل، بنا بر اهمیت از درون به بیرون گسترش یافته‌اند؛ به‌گونه‌ای که مهم‌ترین حلقه، درونی‌ترین حلقه است که تحت حفاظت شدید حلقه‌های بیرونی قرار دارد. (عرب و همکار، ۱۳۹۲: ۷). در این راستا، آمریکا بسترهای لازم را برای شناسایی کلیه نقاط و مراکز حیاتی و حساس کشورهای رقیب تدارک دیده و انجام عملیات روانی و جنگ نرم بر طبق حلقه‌ی چهارم مدل واردن را در جهت تخریب روحیه و همبستگی ملی و وفاداری مردم، ایجاد شکاف بین نظام سیاسی و گرایش‌ها و ارزش‌های جامعه و برهم زدن وحدت ملی را در برنامه‌های کاری خود قرار داده است. (دیوسالار، ۱۳۸۶: ۹)

شکل ۱: مدل پنج حلقه‌ای واردن

نظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در مورد تهدید این است که: «تهدیدهایی که متوجه آینده‌ی درخشان ماست، دو نوع است: تهدیدهای خارجی، تهدیدهای داخلی؛ اگر از داخل، این ملت دشمن نداشته باشد، عامل نفوذی نداشته باشد و دو چهرگان در مسائل کشور تخریب نکنند، دشمن خارجی نمی‌تواند کار زیادی انجام دهد. بعضی از تهدیدها از درون خود ما و در میان نفس خود ماست؛ هر

چیزی که به سلامت و ایمان و عزم و نشاط لطمه بزند و کار و کوشش و تحصیل جوانان را معوق بگذارد، تهدید است. ولنگاری تهدید است، بی‌بندوباری تهدید است، مواد مخدر تهدید است، بی‌اهمیتی به علم و درس و کار تهدید است، سرگرم شدن به مناقشات اجتماعی بیهوده تهدید است، درگیری‌های داخلی تهدید است، بی‌اعتمادی به نظام و مسئولان تهدید است، البته غفلت مسئولان هم تهدید است، برنامه‌ریزی دشمن بیرونی هم تهدید است. یک ملت بیدار، یک ملت آگاه، یک ملت زنده، یک ملت جوان، یک ملت انقلابی مثل ملت ما، باید هم‌همی این تهدیدها را از سر راه خود بردارد.^۱

اهداف تهدیدهای شهری (سخت - نیمه سخت و نرم): بر اساس اهداف در سه گروه تهدیدهای نرم، نیمه سخت و سخت طبقه‌بندی می‌شوند. هر یک از این سه گروه مشتمل بر سطوح جزئی تری از تهدید هستند که در نوع تهدیدهای نرم در حوزه شهری امروزه با توجه به رشد فکری و آگاهی عمومی ملت‌های جهان، نفوذ و سلطه و به دست آوردن مستعمرات از راه لشکرکشی‌های نظامی، به آسانی امکان‌پذیر نیست و در صورت اجرا هزینه‌های زیادی را بر مهاجمان تحمیل می‌کند؛ به همین سبب، بیش از یک قرن است که استعمارگران روش نفوذ در کشورها را تغییر داده‌اند. آن‌ها معمولاً اجرای مقاصد خود را با عناوین تبلیغ مذهبی، رواج فناوری، ترویج زبان، انجمن‌های خیریه، ترویج بهداشت، سوادآموزی، به عبارت دیگر، به نام سیاست‌های فرهنگی و فرهنگ پذیری انجام می‌دهند. هرچند نمی‌توان آن عناوین را از نظر نوع دوستی و انسانیت مورد تردید قرار داد، ولی تاریخچه‌ی روابط و خدمات مزبور نشان داده است که آن برنامه‌ریزی‌ها، در جهت رشد و بالندگی فرهنگ این کشورها نبوده بلکه زمینه‌ی اسارت کامل فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی‌شان را فراهم ساخته است. موضوع اصلی تهدیدات اجتماعی را «هویت» تشکیل می‌دهد که با عناصری چون زبان، فرهنگ و ... شناسانده می‌شود. باین حال به دلیل اهمیت فزاینده «هویت اجتماعی» در معادلات امنیتی طی سال‌های پایانی قرن بیستم، شاهد تولید دودسته از متون امنیتی می‌باشیم که هر یک به روایتی از «تهدید اجتماعی» تأکید دارند. (اسکندری، ۱۳۹۴: ۱۷۰) از آن زمان که جنگ به‌عنوان یک پدیده مورد مطالعه قرار گرفت، جنگ روانی نیز به‌عنوان ابزاری در خدمت جنگ بوده و بدان توجه شده است. در تعریف جنگ روانی گفته شده: «استفاده طراحی‌شده از تبلیغات و ابزارهای مربوط به آن، برای نفوذ در خصوصیات فکری دشمن، با توسل به شیوه‌هایی که موجب

۱- امام خامنه‌ای مدظله‌العالی، بیانات در دیدار با جوانان در مصلاهی بزرگ تهران، ۱۳۷۹/۲/۱

پیشرفت مقاصد امنیت ملی شود». فناوری‌های ارتباطی - اطلاعاتی جدید، مفهوم و شیوه‌های عملیات روانی را متحول، آن را وارد مرحله جدیدی کرد که به جنگ اطلاعاتی یا جنگ رسانه‌ای موسوم شده است. ایجاد آشوب، رعب و وحشت، تولید و اشاعه شایعه، خدعه و فریب، ایجاد شک و توهم، دادن وعده، تحریک، دامن زدن به اختلافات قومی، مذهبی و ... از روش‌های عملیات روانی می‌باشند؛ مانند: جنگ روانی و ایجاد اختلافات و درگیری‌های داخلی (قومی، دینی)، آشوب در شهرها و مراکز زیست و فعالیت (مانند توطئه‌های احزاب وابسته دموکرات در آذربایجان غربی، خلق مسلمان در تبریز، خلق ترکمن در گنبد، خلق عرب در اهواز در ۱۳۵۸-۱۳۵۷) و یا ایراد خسارت به منابع و خطوط انتقال یا ناوگان حمل‌ونقل عمومی شهری (گروه مطالعاتی دوره اول پدافند غیرعامل دعا: ۲۸۴-۲۳۹) و یا اقدام به جنگ بی‌قاعده (یکی از انواع تهدیدات مردم محور) توسط دشمن (جلالی فراهانی، ۱۳۹۶: ۱۱) مانند فتنه سال ۸۸ در تهران

جمع‌بندی اهداف موردنظر از تهدیدات مزبور عبارت‌اند از: ایجاد فشار بر دولتمردان و مسئولان (مانند فشار در پذیرش قطعنامه صلح ۵۹۸ از سوی آمریکا و رژیم بعثی)، بر هم زدن نظم اجتماعی، ایجاد ازهم‌گسیختگی در مردم و مجبور نمودن آن‌ها به مهاجرت از شهرها (مانند تخلیه سلیمانیه عراق و اکثر شهرهای مرزی ایران توسط رژیم بعثی و تخلیه بخشی از جمعیت نرده توسط گروهک‌های ضدانقلاب وابسته)، ایجاد نارضایتی در مردم و جامعه، نگران ساختن رزمندگان جبهه‌ها نسبت به اوضاع شهرها و روستاهای زادگاهشان و خانواده‌هایشان (مانند بمباران مدرسه دخترانه شهر میانه آذربایجان و به شهادت رساندن فرزندان رزمندگان لشکر عاشورا که در عملیات جبهه‌های جنوب کشور موفق شده بودند)، از بین بردن مقاومت عقبه‌های شهری و پشتیبانی شهروندان از نیروهای نظامی، جابه‌جایی و مهاجرت جمعیت‌ها که تأثیرات سوء اجتماعی مثل فقر، بزه‌کاری، بیکاری را به دنبال دارد.

آثار تهاجم نظامی دشمن به شهرها: در پی تهاجم دشمن، عواقب و آثاری که ممکن است در شهروندان ایجاد شوند عبارت‌اند از:

- تخریب مراکز اصلی خدمات‌رسانی مردمی مانند شهرداری‌ها و زخمی و کشته شدن مردم
- گسترش ناامنی و افزایش فعالیت اشراک در هجوم به بانک‌ها، فروشگاه‌ها و منازل مردم و ...
- عدم کنترل جمعیت و هجوم مردم به خروجی‌های شهر و مراکز ارائه خدمات

- قطع ارسال مواد غذایی، دارو، خون و تجهیزات پزشکی مردم و گسترش بیماری‌های واگیردار مردمی و عدم دسترسی مردم به خدمات بهداشتی درمانی اولیه در مراکز خصوصی و دولتی

- از کار انداختن سامانه‌های حمل‌ونقل عمومی درون برون‌شهری: اتوبوس، مترو، راه‌آهن برون‌شهری، هواپیما

- قطع آب و آلودگی آب آشامیدنی و قطع برق و قطع گاز و انواع دیگر سوخت مایحتاج مردم

- صدمات زیربنایی به مراکز و اماکن مردمی شهری منجر به عدم تخلیه زباله‌ها و نخاله‌های شهری مردم، گسترش حیوانات موذی در شهر و در نتیجه اختلالات بهداشت محیط شهر

- تهاجم دشمن به اماکن مقدسه باهدف ایجاد تهییج و آشوب اجتماعی در منطقه، قطع فعالیت رسانه ملی و رسانه‌های مکتوب که مانع اطلاع‌رسانی شفاف به مردم شده و در نتیجه جهت ایجاد زمینه جدی برای گسترش شایعات

- انجام عملیات روانی، ایجاد وحشت، درگیری‌های قومی و مذهبی و دیگر اشکال آشوب‌های اجتماعی، رسانه‌ها و ایادی داخلی، گسترش افسردگی، دل سردی و اختلالات روحی و روانی مردم باید دانست که عموماً "شهرها به‌عنوان اولویت اهداف دشمنان در هنگام جنگ و افزایش نسبت تلفات غیرنظامیان در حمله به شهرها در جنگ‌های اخیر بوده‌اند، جدول ذیل بیانگر تلفات غیرنظامیان در جنگ جهانی دوم می‌باشد. (جلالی فراهانی و همکار، ۱۳۸۹)

جدول ۱: تلفات نظامی و غیرنظامی در جنگ جهانی دوم به تفکیک کشور

نام کشور	تلفات نظامی	تلفات غیرنظامی	جمع	ملاحظات
آمریکا	۲۹۰/۰۰۰	-	۲۹۰/۰۰۰	به دلیل دور بودن مردم از صحنه تهاجم، تلفات غیرنظامی نداشت
انگلستان	۴۰۰/۰۰۰	۱۰۰/۰۰۰	۵۰۰/۰۰۰	تلفات غیرنظامی در اثر بمباران هوایی
فرانسه	۲۰۰/۰۰۰	۴۵۰/۰۰۰	۶۵۰/۰۰۰	تلفات غیرنظامی در اردوگاه هایبرگ
شوروی سابق	۱۳/۶۰۰/۰۰۰	۱۲/۰۰۰/۰۰۰	۲۵/۶۰۰/۰۰۰	۱۰ درصد از کل جمعیت شوروی سابق
آلمان	۳/۴۰۰/۰۰۰	۴/۰۰۰/۰۰۰	۷/۴۰۰/۰۰۰	تلفات غیرنظامی در اثر بمباران هوایی
لهستان	۳۰۰/۰۰۰	۵/۷۰۰/۰۰۰	۶/۰۰۰/۰۰۰	۲۵ درصد از کل جمعیت لهستان
یوگسلاوی سابق	۳۰۰/۰۰۰	۱۴۰/۰۰۰	۴۴۰/۰۰۰	۱۰ درصد از کل جمعیت یوگسلاوی سابق
یونان	۱۵۰/۰۰۰	۳۵۰/۰۰۰	۵۰۰/۰۰۰	
چین	۲/۰۰۰/۰۰۰	۶/۰۰۰/۰۰۰	۸/۰۰۰/۰۰۰	
ژاپن	۲/۰۰۵/۰۰۰	۶۰۰/۰۰۰	۳/۱۰۰/۰۰۰	
جمع	۲۳/۱۴۰/۰۰۰	۲۹/۲۴۰/۰۰۰	۵۲/۴۸۰/۰۰۰	

پدافند غیرعامل پس از اسلام: مهم‌ترین عناصر دفاعی سکونت‌گاه‌های انسانی در ایران در دوران پس از اسلام عبارت بوده‌اند از: ۱- قلعه (ارگ-دژ)، ۲- بارو (حصار، دیوار، سور، کهن دژ، قهندژ)، ۳- برج، ۴- خندق، شیر حاجی (حصاری که به دور حصار درون بود). پهنه شهر در این دوران از نظر دفاعی دارای سلسله‌مراتب فضایی سه‌گانه‌ی، ارگ (قهندژ) که قصر عمارت حکومتی بود. شارسرستان که خود شهر در میان حصار بود. ربض (حومه) که بخش خارج از حصار بود.

پدافند غیرعامل از منظر امام خمینی (رحمت... علیه): در هنگام نبرد مجال پرداختن به همه جهات، قوت‌ها، ضعف‌ها، برنامه‌ها و در حقیقت ترسیم استراتژی دفاع همه‌جانبه، نبوده است. در شرایط عادی باید با سعه‌صدر و به‌دوراز حب و بغض‌ها به این مسائل پرداخت و از همه اندوخته‌ها، تجربه‌ها، استعدادها و طرح‌ها استفاده نمود. (صحیفه نور، ۲۸ فروردین ۱۳۶۸)

بهره‌گیری از اسناد بالادستی: در این اسناد، ارزش‌های اساسی، اصول راهبردی و اهداف راهبردی حوزه تخصصی موضوع تحقیق به شرح ذیل عنوان شاخص در مدل‌سازی بهره‌گیری شده است.

الف) ارزش‌های اساسی حاکم بر نظام پدافند غیرعامل کشور: معنویت و قداست دفاع، تفکر و عمل بسیجی، نفی سلطه کفار، حفظ نظام جمهوری اسلامی، صلح‌آمیز بودن. (سند راهبرد ملی پدافند غیرعامل، ۱۳۹۶-۱۳۹۲: ۳۴-۲۴)

ب) اصول راهبردی حاکم بر نظام پدافند غیرعامل کشور: نفوذناپذیری، پویایی، خلاقیت و نوآوری، انسجام و هم‌افزایی ملی، چندمنظوره سازی و صرفه اقتصادی، دفاع همه‌جانبه، پیش‌دستی در درک تهدیدات، هوشمندی و ابتکار، تفکر راهبردی، دانش بومی‌سازی، مکمل دفاع عامل، صیانت از مردم و سرمایه انسانی، حفظ آرامش روانی جامعه، پیوستگی مردم و حکومت، ارتقاء آمادگی و مقاومت ملی. (همان: ۳۴-۲۴)

ج) تولید ادبیات و جمع‌بندی جلسات با خبرگان خاص (نتایج بررسی و اعلام نظر خبرگان خاص و تأیید مدل مفهومی و جداول شاخص‌ها): به‌منظور کشف بهتر مفاهیم این تحقیق و تولید ادبیات، از آنجایی‌که صیانت از جمعیت شهری و پدافند غیرعامل دارای وجوه مشترکی از جمله "تکمیل چرخه دفاعی" و "کمک به بازدارندگی دفاعی" بوده و همچنین پدافند غیرعامل دارای جنبه‌های مختلف سخت و نرم می‌باشد، به‌منظور شناسایی تهدیدات نظامی نوین متصور در حوزه شهری با استناد به اسناد فرادست اعم از فرامین و سخنان امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، سیاست‌های کلی نظام، سیاست‌های مصوب سازمان پدافند غیرعامل، اصول دفاع غیرعامل و بررسی محیطی در حوزه شهری، ویژگی بخش‌های مختلف حوزه شهری و عوامل مؤثر در هر بخش آن پس از طراحی مدل مفهومی و

پرسشنامه نسبت به انتخاب و دعوت به جلسات طوفان فکری از ۱۵ نفر خبرگان خاص باسابقه مدیریت حداقل ۲۰ سال در بخش‌های دفاعی، پدافند غیرعامل، مهندسی، بحران، امنیتی، حفاظتی و بخش مدیریت شهری کشور اقدام و دستاوردها به همراه مستندات مندرج در بندهای تحقیق به ایشان ارائه شد که متعاقباً پس از بحث و تبادل نظر و لحاظ اصلاحات لازمه مدل مفهومی در قالب یک بعد مشتمل بر ۳ مؤلفه و ۹ شاخص به شرح جداول ذیل جمع‌بندی شد.

جدول ۲: مؤلفه‌ها و شاخص‌های بُعد دفاع اجتماعی شهر تهران

ردیف	مؤلفه مصوب خبره خاص	شاخص مربوطه	منبع
۱	نظام مردم‌دار و مردم یار	ارتقاء کیفیت زندگی، سلامت، ایمان، عزم و نشاط شهروندان	بیانات، ۱۳۷۹/۲/۱ - سیاست‌های کلی نظام در دوره چشم‌انداز
۲		جلوگیری از بی‌اعتمادی مردم به نظام و مسئولان	بیانات، ۱۳۷۹/۲/۱
۳		مردمی کردن پدافند غیرعامل در تهران	(عباس زاده، ۱۳۹۴: ۲۶) - (سند راهبرد ملی، ۱۳۹۲-۱۳۹۶: ۲۴-۳۴)
۴	هویت ایرانی-اسلامی	حفظ هویت اجتماعی، زبان و فرهنگ محلات شهری	(اسکندری، ۱۳۹۴: ۱۴۳)
۵		حفظ هویت شهرسازی ایرانی-اسلامی	سیاست‌های کلی نظام در امور شهرسازی - سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه
۶		مدیریت خواسته‌های قومی-مذهبی شهروندان	(پایداری، ۱۳۹۴)
۷	ارتقاء پایداری ملی	ارتقاء مصونیت سازی و تدابیر کارساز و عوامل بسیار مهم در دفاع شهری	بیانات، ۱۳۶۸/۷/۱۳ - بیانات، ۱۳۹۴/۸/۴
۸		بسیج همه‌جانبه مردم متناسب با نوع تهدیدات نظامی دشمن و آسیب‌ناپذیر بودن جامعه شهری	(امام خمینی، ۱۳۷۸: ۱۳۵) - سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه - (سند راهبرد ملی، ۱۳۹۲-۱۳۹۶: ۲۴-۳۴)
۹		ایجاد نظام جامع پدافند غیرعامل	(Morin, 1996: 48)

روش‌شناسی

این تحقیق از نوع کاربردی - توسعه‌ای بوده و روش انجام این تحقیق از رویکرد آمیخته شامل دو رویکرد کیفی مبتنی بر روش دلفی^۱ بر اساس رویکرد پژوهش جدلی یعنی: نظر یا تز (ایجاد عقیده یا نظر)، پاد نظر یا آنتی تز (نظر و عقیده‌ی مخالف) و نهایتاً ساخت سنتز (توافق و اجماع جدید) شکل گرفته است که در پی فرایند ساخت نظریه تازه‌ای ایجاد می‌شود. به اعتقاد هلمر، دلفی ابزار ارتباطی سودمندی بین گروهی از خبرگان است که فرموله کردن آرای اعضاء گروه را آسان می‌کند. (Helmer, 1977: 17-31) بعلاوه مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای و رویکرد کمی با تمرکز بر روش توصیفی - پیمایشی می‌باشد. جامعه آماری را صاحب‌نظران، خبرگان و اعضای هیئت‌علمی کشوری و لشگری تشکیل دادند که حداقل دارای ۲۰ سال تجربه کاری در رابطه با موضوع تحقیق و حداقل دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد بودند و چون تعداد افراد خبره متخصص در دسترس در این رشته محدود بود با حجم حدود ۷۰ نفر از خبرگان در دسترس و مرتبط با موضوع انتخاب و با استفاده از فرمول کوکران به تعداد ۵۹ نفر محاسبه گردید. جامعه آماری تحقیق برای داده‌های کمی و پیمایش با توجه به پراکندگی جامعه موردپژوهش از نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده شد؛ و برای دستیابی به حجم نمونه، از رابطه کوکران استفاده شده است. ابزارهای گردآوری اطلاعات به صورت روش میدانی در این تحقیق عبارت‌اند از: مصاحبه، پرسش‌نامه و ابزارهای گردآوری اطلاعات که در روش کتابخانه‌ای علمی و تخصصی عبارت‌اند از: کلیه‌ی کتاب‌های علمی و تخصصی در زمینه موردپژوهش، مقالات علمی و پژوهشی، اسناد و مدارک دست اول، آرشیو سازمان‌های رسمی، سایت‌های اینترنتی آکادمیک با فیش‌برداری از این اسناد و مدارک است. برای به دست آوردن بخشی از داده‌های کیفی، از روش انجام مصاحبه‌ی اکتشافی ساخت‌مند یا میزگرد خبرگی با متخصصان و خبرگان در این حوزه استفاده شد. پیمایش‌های موردنیاز از طریق طراحی، توزیع و گردآوری پرسش‌نامه در میان مخاطبان خاص شامل مسئولان و متولیان طراز اول حوزه-های مدیریت راهبردی، پدافند غیرعامل، مدیریت شهری در قسمت‌های مختلف شامل: وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، ستاد کل نیروهای مسلح، وزارت امور خارجه، دانشگاه عالی دفاع ملی، متولیان این حوزه‌ها در سپاه پاسداران و آجا انجام شد. برای به دست آوردن روایی این پژوهش، از اعتبار محتوا استفاده شد. برای ارزیابی پایایی پرسش‌نامه از روش دونیمه کردن استفاده

1 -Delphi

شد که پس از ورود داده‌های پرسش‌نامه به نرم‌افزار با استفاده از آزمون گاتمن، ضریب پایایی ۰,۹۴ به دست آمد. در مورد داده‌های حاصل از پرسشنامه از فنون آماری به دو شکل زیر تجزیه و تحلیل صورت گرفت: برای محاسبات مربوط به ویژگی‌های جمعیت شناختی و بخشی از داده‌های حاصل از پیمایش، از جداول توزیع فراوانی، میانگین و انحراف استاندارد و... استفاده شد و برای تحلیل عوامل و شاخص‌های مربوط به الگوی موردنظر و روابط بین این عوامل از فنون علمی لازمه استفاده شد. از این رو ابتدا مبانی نظری تحقیق مورد مطالعه قرار گرفته و اسناد بالادستی، سند چشم‌انداز، برنامه‌های پنج‌ساله و فرمایشات مقام معظم رهبری امام خامنه‌ای (مدظله العالی) بررسی و مورد مطالعه قرار گرفت. برای تحلیل سؤال‌های مربوط به جمعیت شناختی تحقیق، تحلیل توصیفی داده‌ها و تعیین میزان مطلوبیت شاخص‌ها از آمار توصیفی با استفاده از نرم‌افزارهای اکسل و اس. پی. اس. اس. ۱۸، برخی از ویژگی‌های نمونه آماری به صورت توصیفی و با جدول و نمودار ارائه شده است. از آزمون فریدمن نرم‌افزار اس. پی. اس. اس. ۱۸ برای رتبه‌بندی شاخص‌ها، مؤلفه‌ها استفاده شد. از ضریب همبستگی اسپیرمن نرم‌افزار اس. پی. اس. اس. ۱۸، برای اندازه‌گیری میزان ارتباط بین متغیرهای رتبه‌ای استفاده گردید. برای آزمون مدل مفهومی پژوهش از پی. ال. اس؛ که یک فن مدل‌سازی مسیر واریانس محور است، برای بررسی برازش مدل اندازه‌گیری، برازش مدل ساختاری پژوهش استفاده شد. جمع‌آوری اطلاعات از روش تحقیقات میدانی با استفاده از ابزار پرسش‌نامه محقق ساخته تهیه شده و نسبت به انتخاب و دعوت از ۱۵ نفر از اندیشمندان و خبرگان خاص در بخش‌های دفاعی، پدافند غیرعامل، مهندسی، بحران، امنیتی، حفاظتی و بخش مدیریت شهری کشور از روش انجام مصاحبه‌ی اکتشافی ساختاری یا میزگرد خبرگی اقدام شد و نظرآشان با ذکر درجه اهمیت و الویت‌بندی اخذ گردید. سپس الگوی نهایی تحقیق با بُعد «دفاع اجتماعی» و ۴ مؤلفه و ۱۸ شاخص تهیه شد. مؤلفه‌های به دست آمده در پژوهش به گونه‌ای هستند که در قالب نقش‌های اصلی تمام وظایف اجتماعی مدیران شهری را به لحاظ مفهومی دربر می‌گیرند. تلاش شده است که تمام مؤلفه‌ها و شاخص‌ها در قالب این بُعد شکل بگیرد. از جمله یافته‌های تحقیق، این است که ارائه الگوی راهبردی مزبور به منظور پایه‌ریزی مدلی قابل تعمیم به سایر کلان‌شهرهای کشور می‌باشد.

توصیف جمعیت شناختی پاسخ‌دهندگان: بر اساس نتایج به‌دست‌آمده فراوانی، عبارت است از:

جدول ۳: توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب سطح تحصیلات

نوع	کارشناسی ارشد	دانشجوی دکترا	دکتری
تعداد	۱۹	۱۶	۲۴

جدول ۴: توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب رتبه/جایگاه

نوع	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱
تعداد	۱	۳	۱۶	۲۲	۸	۹

جدول ۵: توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب آخرین جایگاه

نوع	مقامات لشگری	آموزشی	دفاعی، بحران و پ.غ.ع	مدیر شهری و اجتماعی	امنیتی و حفاظتی	مقامات کشوری
تعداد	۷	۷	۱۴	۱۷	۲	۱۲

جدول ۶: توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب سنوات خدمتی

نوع	از ۲۰ تا ۲۵ سال	از ۲۶ تا ۳۰ سال	بالای ۳۰ سال
تعداد	۲۰	۱۸	۲۱

جدول ۷: توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب سازمان

نوع	وزارت کشور	وزارت دفاع	ستاد کل ن. م	وزارت علوم و آموزش عالی	سپاه	ناجا	آجا	سایر
تعداد	۱۸	۲	۹	۹	۵	۳	۹	۴

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

پرسشنامه با مقیاس ۵ درجه‌ای طیف لیکرت طراحی شده و برای تعیین میزان مطلوبیت از طیف سه‌بخشی استفاده شد. در این تحقیق، طیف سه‌بخشی با توجه به مقیاس ۵ درجه‌ای پرسشنامه مطابق جداول ذیل ترسیم و بر اساس آن میزان مطلوبیت عامل‌های پرسشنامه محاسبه گردید.

جدول ۸: محاسبه میانگین وزنی و میزان مطلوبیت شاخص‌های بُعد دفاع اجتماعی

کیفیت شاخص	مطلوب	نسبتاً مطلوب	نامطلوب	میانگین وزنی	وزن کلی	فراوانی گزینه‌ها					شاخص‌ها
						۱	۲	۳	۴	۵	
	*			۴,۲۹	۲۵۳	۰	۲	۶	۲۴	۲۷	ارتقاء کیفیت زندگی، سلامت، ایمان، عزم و نشاط شهروندان
	*			۴,۳۶	۲۵۷	۱	۲	۶	۱۶	۳۴	جلوگیری از بی‌اعتمادی مردم به نظام و مسئولان
	*			۳,۸۶	۲۲۸	۰	۶	۱۳	۲۳	۱۷	مردمی کردن پدافند غیرعامل در تهران
	*			۳,۸۳	۲۲۶	۰	۳	۱۷	۲۶	۱۳	حفظ هویت اجتماعی، زبان و فرهنگ محلات شهری
	*			۳,۹۸	۲۳۵	۰	۴	۱۵	۱۸	۲۲	حفظ هویت شهرسازی ایرانی - اسلامی
	*			۳,۶۹	۲۱۸	۱	۵	۱۴	۳۰	۹	مدیریت خواسته‌های قومی - مذهبی شهروندان
	*			۴,۰۸	۲۴۱	۰	۴	۹	۲۴	۲۲	ارتقاء مصونیت سازی و تدابیر کارساز و عوامل بسیار مهم ...
	*			۴,۲۵	۲۵۱	۱	۲	۷	۲۰	۲۹	بسیج همه‌جانبه مردم متناسب با نوع تهدیدات نظامی دشمن و آسیب‌ناپذیر بودن جامعه شهری
	*			۴,۳۴	۲۵۶	۲	۲	۲	۲۱	۳۲	ایجاد نظام جامع پدافند غیرعامل

از ۹ شاخص این بُعد ۵ شاخص از کیفیت مطلوب و ۴ شاخص از کیفیت نسبتاً مطلوب برخوردارند.

جدول ۹: ضریب همبستگی شاخص‌ها و مؤلفه‌های بُعد دفاع اجتماعی

ضریب تعیین	طبقه‌بندی	ارتقاء پایداری ملی	هویت ایرانی - اسلامی	نظام مردم‌دار و مردم‌یار	مؤلفه
					شاخص
۰,۵۳	خوب			۰,۷۳	ارتقاء کیفیت زندگی، سلامت، ایمان، عزم و نشاط شهروندان
۰,۵۲	خوب			۰,۷۲	جلوگیری از بی‌اعتمادی مردم به‌نظام و مسئولان
۰,۶۱	خوب			۰,۷۸	مردمی کردن پدافند غیرعامل در تهران
۰,۷۹	خیلی خوب		۰,۸۹		حفظ هویت اجتماعی، زبان و فرهنگ محلات شهری
۰,۶۹	خیلی خوب		۰,۸۳		حفظ هویت شهرسازی ایرانی - اسلامی
۰,۴۹	خوب		۰,۷۰		مدیریت خواسته‌های قومی - مذهبی شهروندان
۰,۵۹	خوب	۰,۷۷			ارتقاء مصونیت سازی و تدابیر کارساز و عوامل بسیار مهم در دفاع شهری
۰,۷۱	خیلی خوب	۰,۸۴			بسیج همه‌جانبه مردم متناسب با نوع تهدیدات نظامی دشمن و آسیب‌ناپذیر بودن جامعه شهری
۰,۵۸	خوب	۰,۷۶			ایجاد نظام جامع پدافند غیرعامل

معیارهای ارزیابی برازش بخش مدل‌های اندازه‌گیری:

برای بررسی برازش مدل‌های اندازه‌گیری سه مورد استفاده می‌شود: پایایی شاخص، روایی همگرا و روایی واگرا. پایایی شاخص نیز توسط سه معیار موردسنجش واقع می‌گردد: (۱) آلفای کرونباخ، (۲) پایایی ترکیبی، (۳) ضرایب بارهای عاملی. (داوری و همکار، ۱۳۹۲: ۴۷)

نتایج ارزیابی مدل‌های اندازه‌گیری انعکاسی در جدول زیر خلاصه شده است. همان‌طور که دیده می‌شود، همه معیارهای ارزیابی مدل برآورده شده‌اند که پشتیبانی را برای پایایی و روایی سنجه فراهم می‌کنند.

جدول ۱۰: نتایج مدل‌های اندازه‌گیری انعکاسی برای بُعد دفاع اجتماعی

روایی افتراقی	! . وی . ای .	پایایی ترکیبی	آلفای کرونباخ	پایایی معرف	بارهای عاملی	کد شاخص	متغیرهای مکنون	بُعد دفاع اجتماعی (B1)
بله	۰,۶۸۵	۰,۸۶۷	۰,۷۷۰	۰,۷۲۴	۰,۸۵۱	Sh1	نظام مردم‌دار و مردم‌یار (m1)	
				۰,۷۰۱	۰,۸۳۷	Sh2		
				۰,۶۳۲	۰,۷۹۵	Sh3		
بله	۰,۶۶۱	۰,۸۵۳	۰,۷۳۷	۰,۸۱۹	۰,۹۰۵	Sh4	هویت ایرانی - اسلامی (m2)	
				۰,۶۶۶	۰,۸۱۶	Sh5		
				۰,۴۹۸	۰,۷۰۶	Sh6		
بله	۰,۷۵۴	۰,۹۰۲	۰,۸۳۶	۰,۶۸۲	۰,۸۲۶	Sh7	ارتقاء پایداری ملی (m3)	
				۰,۸۰۶	۰,۸۹۸	Sh8		
				۰,۷۷۳	۰,۸۷۹	Sh9		

همان‌طور که در جدول بالا آمده است، می‌بینیم که تمامی ضرایب بارهای عاملی ۹ شاخص مؤلفه‌های بُعد مذکور از ۰٫۴ بیشتر است که نشان از مناسب بودن این معیار دارد؛ و مقادیر آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی و ا.وی.ای. برای تمام مؤلفه‌های این بُعد، مقادیر مناسب و قابل قبول‌اند.

تحلیل نهائی بر اساس نتایج حاصله جلسات طوفان فکری و مصاحبه اکتشافی اولیه با خبرگان خاص

تمامی خبرگان بعد دفاع اجتماعی و مؤلفه‌های سه‌گانه پیشنهادی را کافی و مورد تأیید قراردادند. تعدادی بیشترین اهمیت را برای این بُعد قائل بوده و تعدادی هم‌نظر به سبک‌سازی تهران و انتقال بخش‌هایی کارکردی از آن را به دیگر شهرها ارائه دادند. اکثریت خبرگان میزان اهمیت شاخص-های پیشنهادی را زیاد و خیلی زیاد نظر داده‌اند. تعدادی به ساختار مشترک پدافند غیرعامل و بحران تأکید داشتند. تعدادی مدیر یکپارچه و واحد شهری و فرمانده بحران تهران را شهردار و با عملکرد قرارگاهی پیشنهاد داشته و تعدادی فرماندهی واحد با برنامه‌ریزی متمرکز و اجرای غیرمتمرکز را پیشنهاد دارند. تعدادی با توجه به ساختارهای سیاسی و اداری کشور مدیریت واحد و فرماندهی را برای شهردار پیشنهاد نداشته و اعتقاد دارند اکنون باید وزارتخانه‌ای مانند کشور عهده‌دار این مهم باشد.

شکل ۲: الگوی نهایی تحقیق

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

الف- نتیجه‌گیری:

پاسخ به سؤالات: ۱- شناخت بُعد دفاع اجتماعی. از آنجایی که صیانت از جمعیت شهری و پدافند غیرعامل دارای وجوه مشترکی از جمله "تکمیل چرخه دفاعی" و "کمک به بازدارندگی دفاعی" می‌باشند و همچنین پدافند غیرعامل دارای جنبه‌های سخت و نرم می‌باشد به‌منظور شناسایی تهدیدات اجتماعی نوین متصور در حوزه شهری با استناد به اسناد فرادست اعم از فرامین و سخنان امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، سیاست‌های کلی نظام، سیاست‌های ابلاغی سازمان پدافند غیرعامل، اصول سیاست‌های دفاع غیرعامل در حوزه شهری، ویژگی بخش‌های مختلف حوزه شهری و عوامل مؤثر در هر بخش آن جهت صیانت از مردم در قالب بُعد دفاع اجتماعی نتایج تحقیق احصاء و دسته‌بندی گردید؛ که بر اساس مصاحبه و نظرات خبرگان به آن اشاره شد.

۲- شناخت مؤلفه‌ها. در پاسخ به سؤال دوم پژوهش الگوی طراحی شده دارای ۳ مؤلفه می‌باشد که نتایج تحقیق احصاء و به شرح این مؤلفه‌ها دسته‌بندی گردید: نظام مردم‌دار و مردم‌یار، هویت ایرانی - اسلامی، ارتقاء پایداری ملی

۳- شناخت شاخص‌های تأثیرگذار. در پاسخ به سؤال سوم پژوهش الگوی طراحی شده دارای ۹ شاخص می‌باشد که نتایج تحقیق احصاء و در الگو ارائه گردید.

۴- شناسایی ویژگی‌های شهر تهران مؤثر بر الگو. با توجه به اینکه تهران پایتخت و یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های حاکمیت، ثبات و پایداری مرکز سیاسی کشور جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود. پدافند غیرعامل در برابر رویکردهای نوین تهدیدات دشمن در حوزه اجتماعی ایجاب می‌نماید که نسبت به رفع سرگردانی مدیران شهری و مشخص شدن وظایف آنان در انجام تکالیف برنامه‌های اجرایی راهبردها توجه ویژه گردد. گسترش بیش‌ازحد توسعه جغرافیایی و تنوع اجتماعی و تمرکز زایی در تهران (کلان‌شهر) آسیب‌پذیری آن را در حوادث طبیعی و بعضاً انسانی (مثل ساختمان پلاسکو) را نشان داده و به نظر می‌رسد برای حوزه‌های موضوعی مدیریت واحد و یکپارچه کلان‌شهر تهران لازم است ساختار شهرداری تهران تکمیل گردد.

۵- مشخص نمودن روابط بین شاخص‌ها، مؤلفه‌ها و بُعد دفاع اجتماعی. مبتنی بر چارچوب نظری تحقیق، ویژگی بخش‌های مختلف حوزه شهری و عوامل مؤثر در هر بخش آن جهت صیانت از مردم و همچنین نتایج جلسات و مصاحبه‌ی اکتشافی ساخت‌مند یا میزگرد خبرگی با صاحب‌نظران و خبرگان خاص جمع‌بندی گردیدند و پس از اخذ پاسخ‌های پرسشنامه‌های

ارائه شده به خبرنگان عمومی ارائه نتایج حاصله به خبرنگان خاص و اخذ تأییدیه ایشان، الگوی نهایی تحقیق مشتمل بر ۱ بُعد، ۳ مؤلفه و ۹ شاخص ارائه گردید.

در مجموع با توجه به سابقه چهارساله پژوهشگر در معاونت عمرانی وزارت کشور و رئیس کارگروه شهرداری‌های سازمان مدیریت بحران کشور و مسئول تهیه لایحه پیشنهادی ۳۰۰ ماده‌ای مدیریت واحد و یکپارچه شهری، لازم می‌داند که بر اساس ماده ۱۷۳ قانون پنج‌ساله پنجم توسعه کشور که الزاماً باید شهردار کلان‌شهر تهران همان مدیریت واحد و یکپارچه شهری باشد و از آنجایی که تمام ویژگی‌های شهر تهران را قانون‌گذار در ماده ۱۷۳ برنامه پنجم توسعه و قانون مدیریت بحران کشور در تعیین اختیارات مدیریت شهری تهران لحاظ نموده و بعلاوه وظایفی هم از سوی کمیته دائمی پدافند غیرعامل کشور برای آن در قرارگاه و کمیته پدافند تهران احصا و ابلاغ گردیده است باید وی به صورت توأم فرمانده قرارگاه بحران و قرارگاه پدافند غیرعامل شهر تهران هم باشد تا با پشتیبانی اعضای حقوقی نهادهای شورای قرارگاه پدافند غیرعامل تهران، شورای اسلامی شهر تهران، شورای ستاد بحران استان تهران و اعضا کمیته پدافند غیرعامل شهرداری تهران با اقتدار جهادی و سرعت بسیجی و اختیارات قانونی مشخص و از پیش تعیین شده فارغ از جوّ ابهامات و جنجال‌های اجتماعی - سیاسی صحنه بحران را با طیب خاطر فرماندهی نماید تا دشمنان و مخالفین کشور مستمسکی برای تشویش اذهان عمومی و نقد حوادث بزرگ (مانند آب‌گرفتگی تونل متروی تهران در سال ۱۳۹۳ و یا ریزش برج پلاسکو در سال ۱۳۹۵) را نداشته باشند. فلذا لازم است مجلس شورای اسلامی با اصلاح ماده ۱۷۳ برنامه پنجم (که دولت را مجاز به تشکیل مدیریت واحد و یکپارچه شهری دانسته) و تنفیذ آن در لایحه در حال بررسی و تصویب برنامه ششم، تشکیل آن را به دولت تکلیف نماید و دولت هم به فوریت لایحه ۳۰۰ ماده‌ای روی میز باقی مانده از دولت دهم را تکمیل و به مجلس تقدیم نماید.

ب- پیشنهادها:

الف) پیشنهادهای اجرایی:

- ۱- الگوی مستخرجه این تحقیق توسط دستگاه‌های ذی‌ربط مبنای عمل قرار گیرد.
- ۲- ساختار مستقلی در کشور جهت صیانت از مردم در برابر تهدیدات اجتماعی کلان‌شهرها (به‌ویژه تهران) نظر گرفته شده و در این راستا ابعاد دیگر جنگ و تهدید (جنگ‌های نوین) مورد توجه قرار گرفته و خصوصاً مقابله با تهدیدات فرهنگی و اجتماعی در الویت قرار گیرد.

ب) پیشنهادهایی برای تحقیقات بعدی:

- ۱- تأکید پژوهش‌های آتی بر ساختار تلفیقی و مشترک مدیریت صحنه بحران‌های طبیعی و غیرطبیعی با رویکرد پدافند غیرعامل معطوف شود.
- ۲- هر یک از تهدیدات نوین دشمن به صورت جداگانه و سناریوسازی آن‌ها و اتخاذ بهترین الگو در جهت صیانت از مردم بررسی شود.
- ۳- در خصوص الگوی مدیریت شهری با کاربردهای چندمنظوره در شرایط جنگ‌های نوین دشمن پژوهش شود.

فهرست منابع

- "قرآن کریم" - امام خمینی (رحمت الله علیه)، (۱۳۷۸) "صحیفه نور"، مجلدات ۲۱-۱، تهران، دفتر حفظ و نشر آثار امام، چاپ سوم
- مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۸۷)، "تفسیر نمونه"، جلد ۱۲، تهران، دارالکتب السلامیه

الف - منابع فارسی:

- اسکندری، حمید، (۱۳۹۴)، "دانستنی‌های پدافند غیرعامل"، چاپ ۶ (ویرایش ۴)، تهران، بوستان حمید
- بیگی، ف، (۱۳۷۳)، "نیاز امروز، ضرورت فردا"، اهمیت نقش مدیریت شهری، مجله تدبیر شماره ۵۵
- جلالی فراهانی، غلامرضا، (۱۳۹۶)، "رویکردهای نوین تهدید شناسی"، ویژه‌نامه دفاع پنهان آبان ماه ۱۳۹۶ در هفته پدافند کشور، سازمان پدافند غیرعامل
- جلالی فراهانی، غلامرضا و هاشمی فشارکی، سیدجواد، (۱۳۸۹)، "پدافند غیرعامل در آینه قوانین و مقررات"، تهران، سازمان پدافند غیرعامل
- داوری، علی و رضازاده، آرش، (۱۳۹۲)، "مدل‌سازی معادلات ساختاری با نرم‌افزار PLS"، تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی. چاپ اول.
- دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۷۳)، "لغت‌نامه دهخدا"، جلد‌های سوم و هفتم، انتشارات دانشگاه تهران
- شهردار، شهاب‌الدین و حسینی، سید حسین، (۱۳۹۳)، "مدیریت شهری و پدافند غیرعامل شهری"، دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام).
- عباس زاده، حسن، (۱۳۹۴)، "رساله تدوین راهبردهای پدافند غیرعامل جهت مقابله با تهدیدات علیه تأسیسات پتروشیمی"، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی.
- عرب، امیرحسین و ستاره، علی‌اکبر، (۱۳۹۲)، "الگوی مدیریت پدافند غیرعامل در طرح‌های شهری"، تهران، دانشگاه صنعتی مالک اشتر، پژوهشکده شهرسازی و معماری دفاعی.
- فرزاد بهتاش، محمدرضا و آقابابایی، محمدتقی، (زمستان ۱۳۹۰)، "مفاهیم پدافند غیرعامل در مدیریت شهری با تمرکز بر شهر تهران"، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر (تهران). دانش شهر، ۳۷.
- کارگر، بهمن، (۱۳۹۳)، "امنیت شهری"، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- کرمی، رضا و شهلائی، ناصر، (۱۳۹۱)، "راهبردهای مقابله با تهدید نرم دشمن"، امنیت پژوهی، ش

- گروه مطالعاتی دوره اول مدیریت راهبردی پدافند غیرعامل، (۱۳۹۴)، "ارائه طرح راهبردی دفاع غیرعامل کشور"، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی.
- نوروزی، محمدمتقی، (۱۳۸۵)، "فرهنگ دفاعی-امنیتی"، تهران، انتشارات سنا.

ب- منابع انگلیسی:

- Alexander,ender, (2002), Constructing international Politics. International Security, Vol.20, No.1
- Bosh, George, w, (2003) , National Strategy for the physical protection of critical infrastructure and key assets,The Department of Homeland Security
- kharamoh kondeh, al. hassan, (1977. 2007), Security system transformation in Sierra Leone, edited by dr paul Jackson, university of Birmingham
- Helmer, Olaf, (1977-02-01),"Problems in futures research: Delphi and causal cross-impact analysis". Futures, no. 1.
- Morin, J. M.Precis de sociologic. Paris: Nathan, 1996
- Van Veeren, ES (2013), 'Clean War, Invisible War, Liberal War: The Clean and Dirty Politics of Guantánamo. Bloomsbury Academic, university of BRISTOL

ج- سایت‌ها:

- WWW.Khamenei.ir امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) "مجموعه بیانات"، قابل دسترسی در:
- دانشنامه آزاد، (۱۳۹۶)، شهر تهران، قابل دسترسی در: ویکی‌پدیا <https://fa.m.wikipedia.org>
- مجمع تشخیص مصلحت نظام، سیاست‌های کلی، قابل دسترسی در: [maslahat.ir](http://www.maslahat.ir)
- سازمان پدافند غیرعامل کشور، سند راهبردی پنج‌ساله پدافند غیرعامل، (۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶)
- گرداب، (۱۳۸۹) <http://www.gerdab.ir/fa/news/227>.
- WWW.DSRC.IR پایداری، پایگاه پژوهشکده علوم و معارف دفاع مقدس، قابل دسترسی در: